

**מחקר התערבות לטיפול האוריינות
בקרוב ילדי גן דוברי ערבית כשפת אם
בישראל**

**פרופ אלינור סאיג-חדאד
פרופ רחל שיף**

אוניברסיטת בר-אילן

הקדמה

- ילדים מתחילים לרכוש את שפת האם שלהם מהיום הראשון שבו הם נולדים (ואפילו לפני) והם מעמיקים ומבססים את השפה הדבורה שלהם בגיל הרך, ואת השפה הכתובה מאוחר יותר על בסיס השפה הדבורה שהם כבר רכשו.
- המצב של השפה הערבית הוא דיגלוסיה:
  - ילדים דוברי ערבית בכל העולם הערבי רוכשים תחילה את הדיאלקט המקומי של השפה הערבית המדוברת בסביבה הקרובה שלהם (בית, שכונה, כפר וכו'...), אך יותר מאוחר, בעיקר במסגרת בית הספר, הם רוכשים את השפה הסטנדרטית, שפת הקריאה והכתיבה.
  - קיים מרחק לינגוויסטי בין הערבית המדוברת לערבית הסטנדרטית במרכיבי השפה, הלקסיקאלי, הפונולוגי, המורפולוגי, והסינטאקטי.
- **השאלה שעולה ממצב היא איך ילדים מפתחים אוריינות בשפה שהם לא מדברים בה. במלים אחרות, כיצד הם מפתחים מודעות לשונית ויכולת קריאה של מבנים לשוניים סטנדרטיים, אשר עשויים להיות זרים ולא מוכרים עבורם.**

מטרות המחקר

- מטרת המחקר הראשונה היא לבדוק את התפתחות האוריינות במצב דיגלוסיה בקרב ילדי גן דוברי ערבית.
- מטרת המחקר השנייה היא לבדוק את תרומתה של תוכנית התערבות מובנית שמטרתה לעזור לילדים אלה לפתח מודעות קוגניטיבית ומטה-לשונית ולגשר על הפערים הלשוניים בין ערבית המדוברת לסטנדרטית על התפתחות האוריינות.
- דיגלוסיה מהווה גורם שמעכב את התפתחות המודעות הלשונית הנחוצה להתפתחות האוריינות (סאיג-חדאד ושיף, 2016).
- השפעתה של הדיגלוסיה הנה גדולה יותר בקרב המיצב בינוני-נמוך ביחס למיצב בינוני-גבוה.

ייחודה של התוכנית

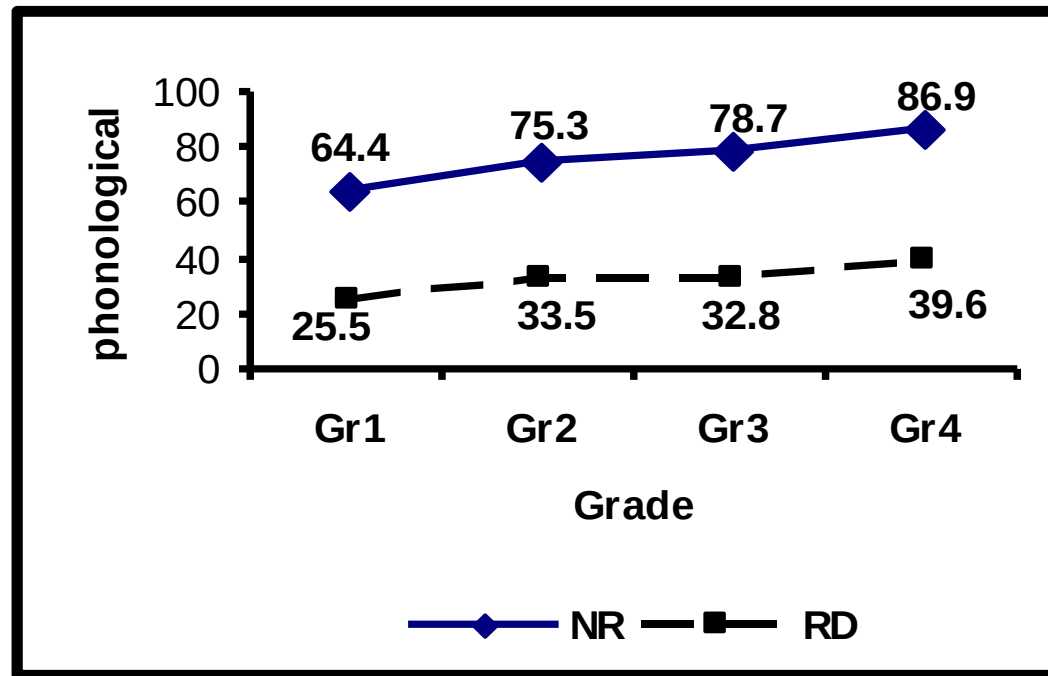
- התוכנית תורמת בצורה ישירה הן לילדים והן לצוותי ההוראה. התכנית מתמקדת בגננת, בהכשרה שלה בתחום האוריינות בערבית ובדרך ההוראה שלה. כמו כן, היא מתמקדת בתפתחות האוריינית של הילדים ובהבדלים בין-אישיים ביניהם.
- התוכנית מתמקדת בילדים ובצוותי ההוראה בגן. העובדה שבתכנית משתתפים ילדים בגן ולפני כניסתם לכיתה א', תורמת להישגים גבוהים יותר ביכולות הלמידה וביכולות האורייניות, ומונעת תופעה של תלמידים עם קשיים ופערים גדולים בתחילת כיתה א'. בנוסף, תכנית זו מהווה בסיס להכשרת גננות תוך התייחסות לתכני ההוראה בכיתה א' ולדרכי ההוראה.
- התוכנית תבנה לשפה הערבית באופן ספציפי ותקח בחשבון את כל המאפיינים הלשוניים של השפה ובעיקר את הדיגלוסיה שעומדת במרכז ההתפתחות האוריינית של ילדים דוברי ערבית כשפת אם.

מודעות פונולוגית ומורפולוגית בקרב ילדים עם התפתחות

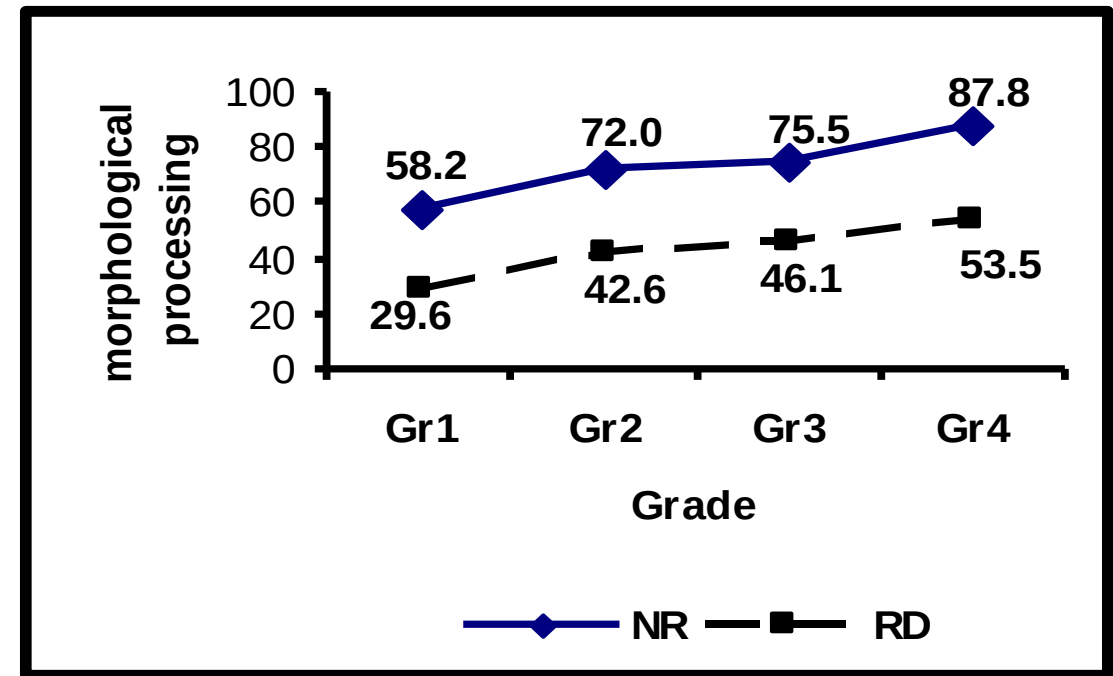
קריאה תקינה לעומת מתקשים

Saiegh-Haddad & Taha (2017) *Dyslexia*

Phonological Awareness

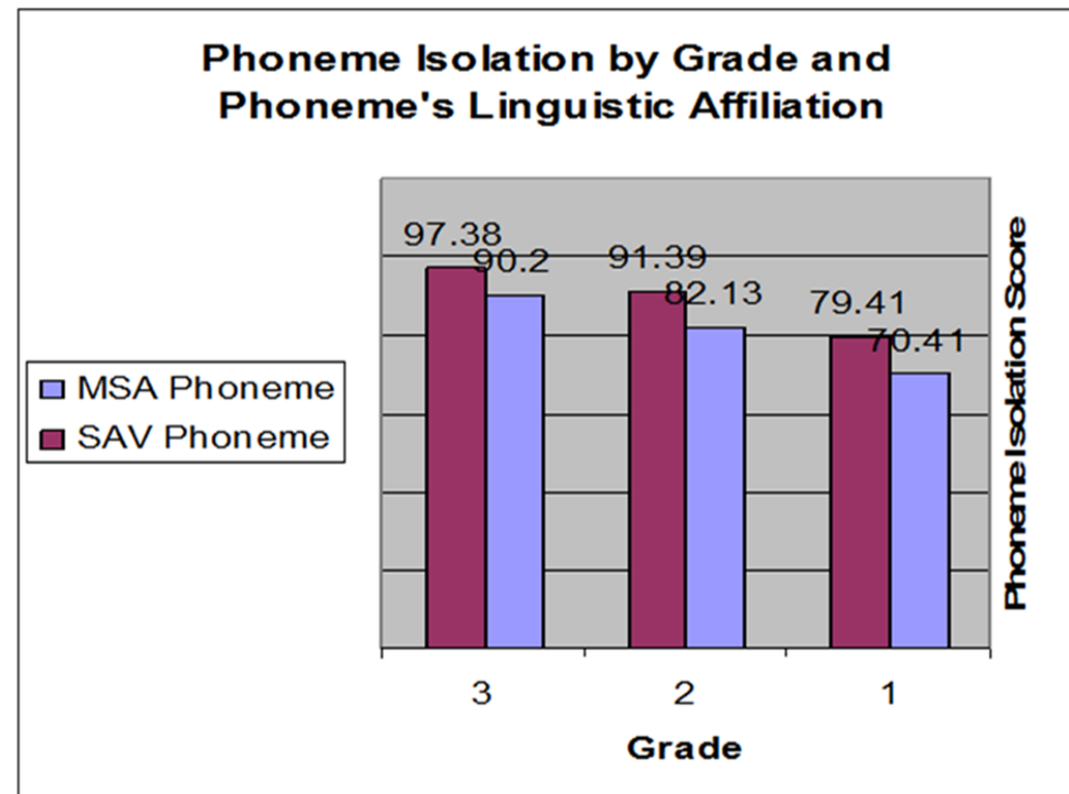
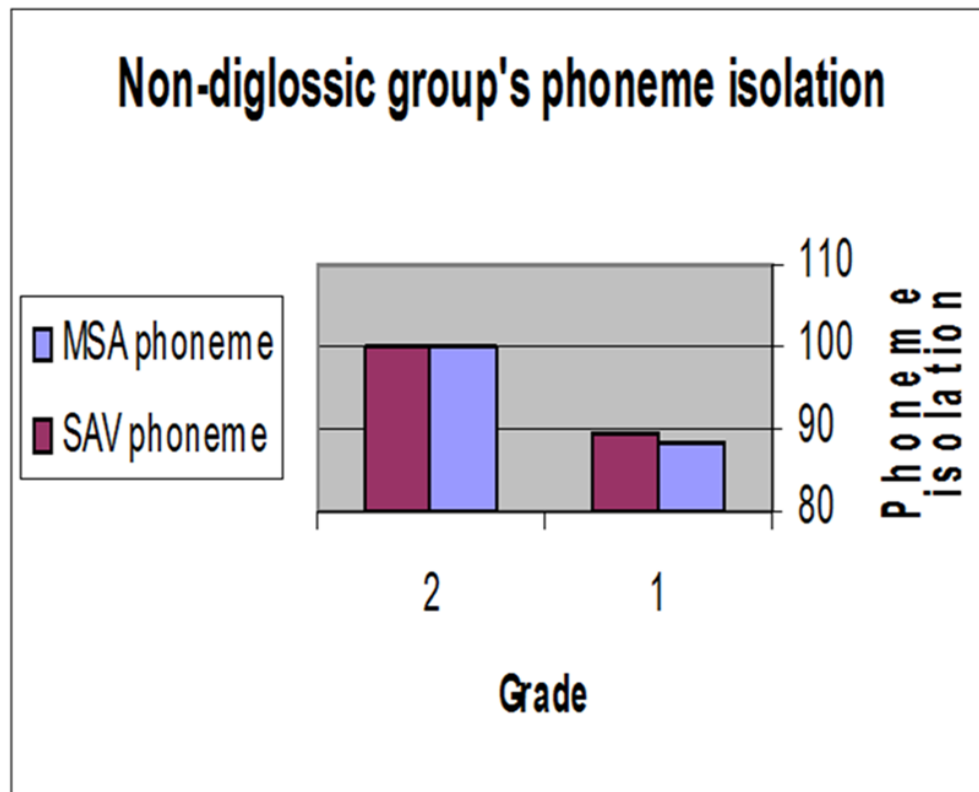

Morphological Awareness

השפעת הדיגלוסיה על התפתחות האוריינות בערבית

Saiegh-Haddad (2007). Applied Psycholinguistics

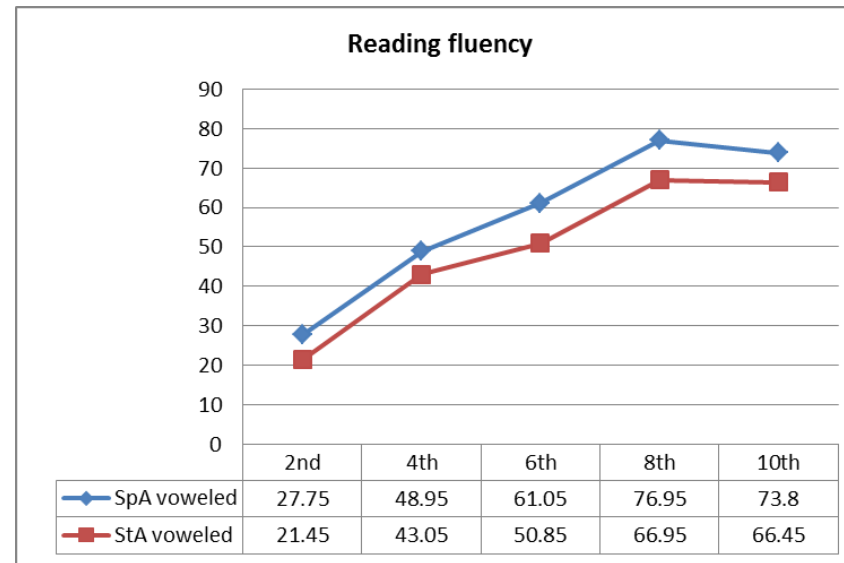
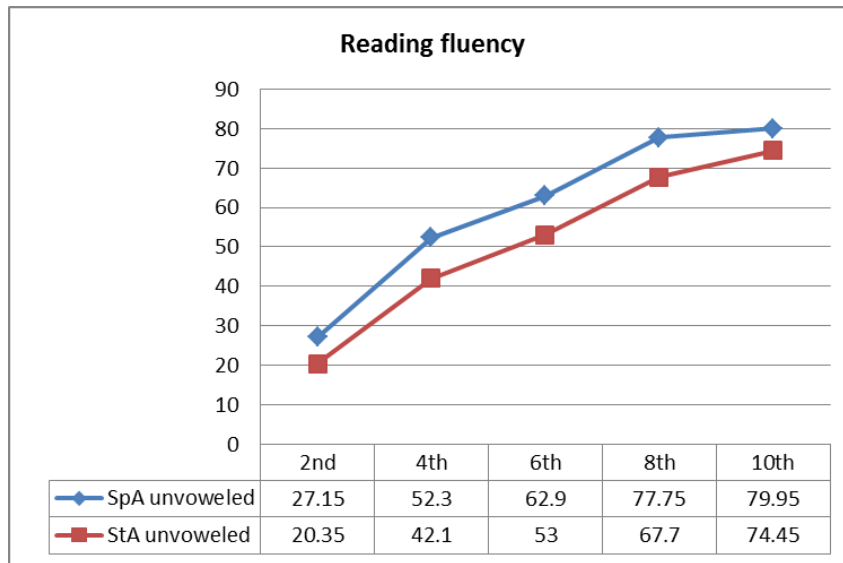
Saiegh-Haddad & Schiff (2016)

SSSR

Reading Fluency

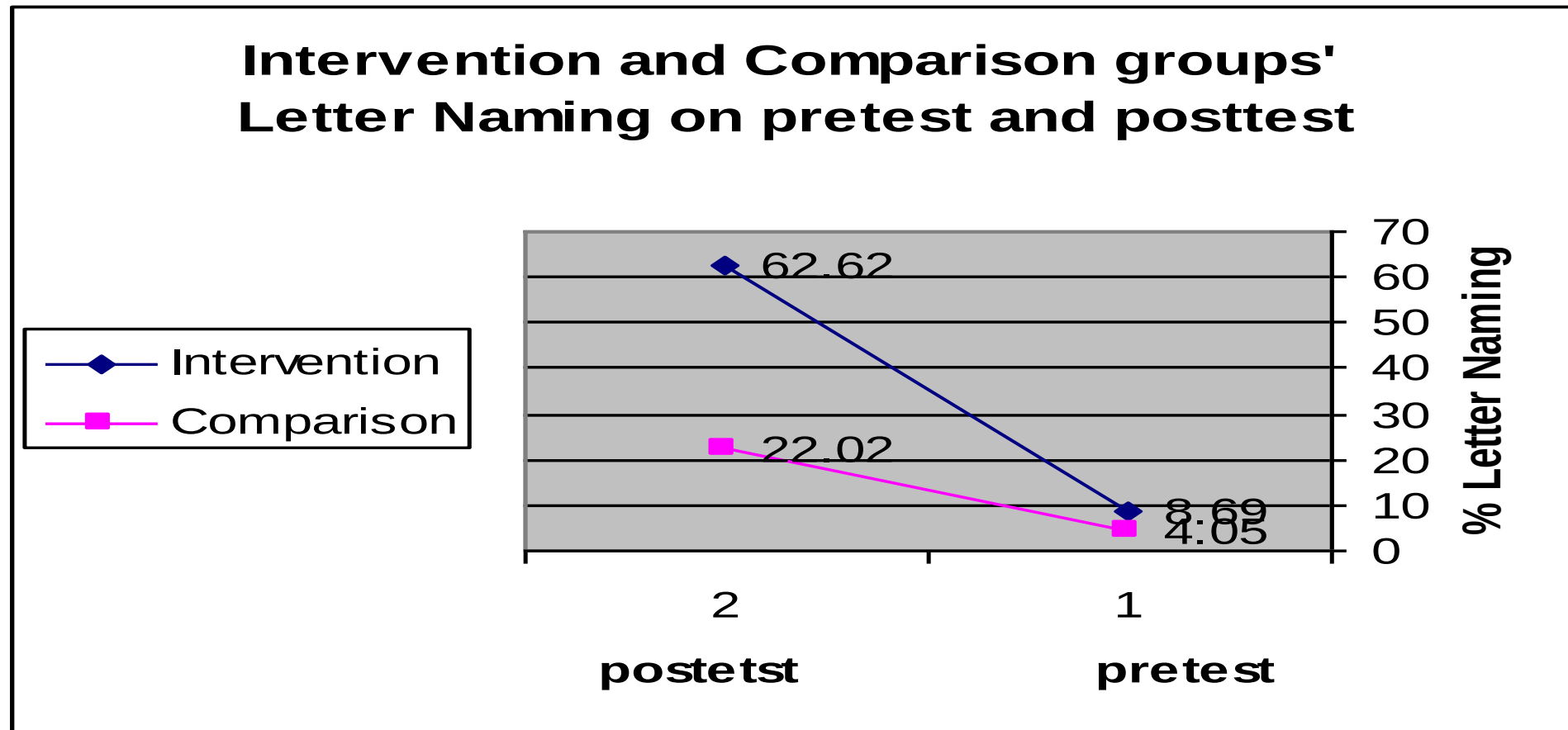
Unvoweled

Voweled

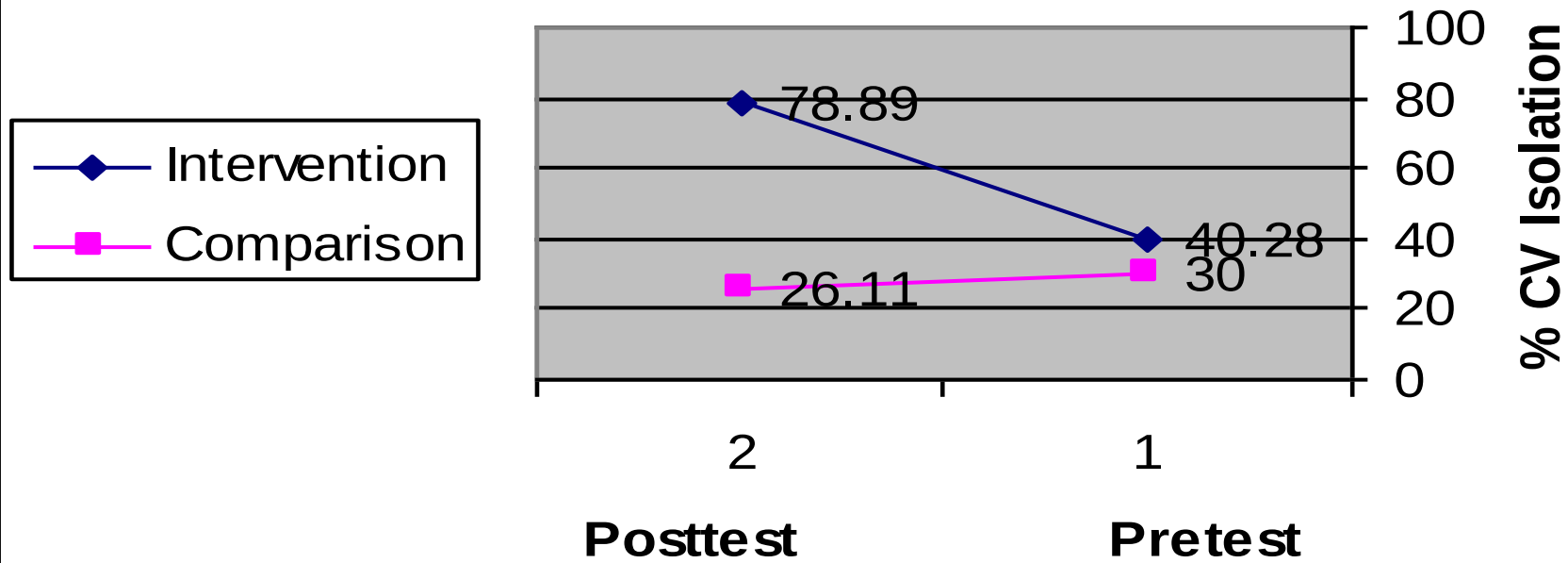
השפעה של התערבות בגן

Levin, Saiegh-Haddad, Hende & Ziv (2008). *Applied Psycholinguistics*

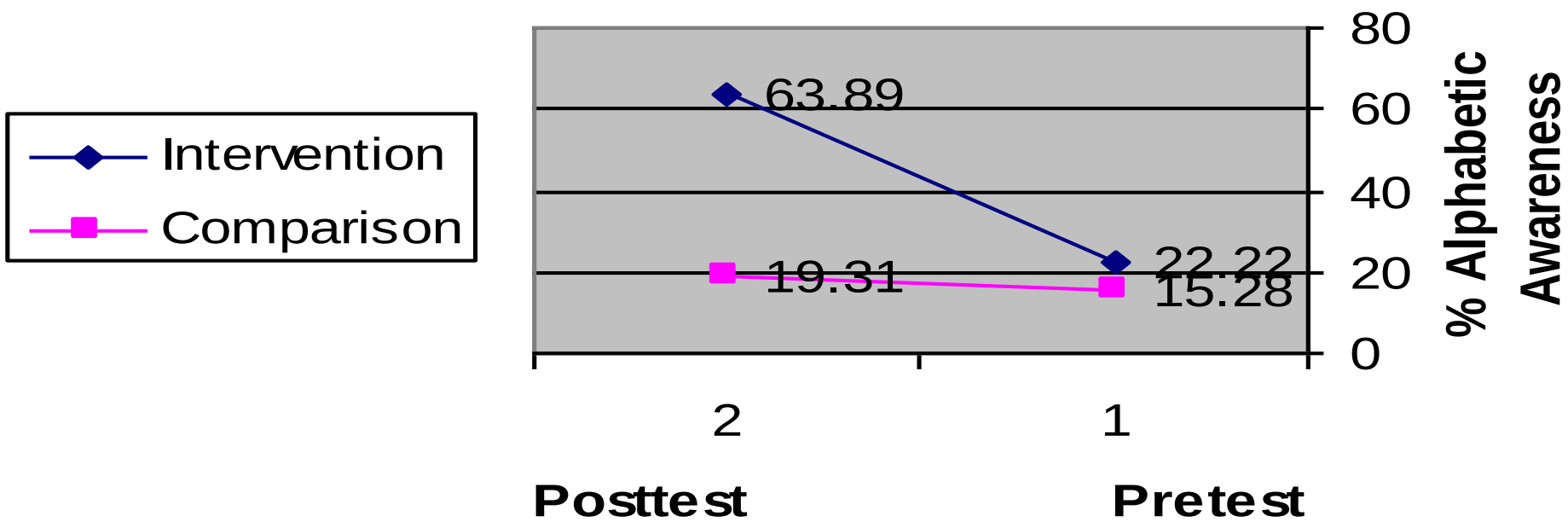

Intervention and Comparison group's Phonological awareness (CV Isolation) on pretest and posttest

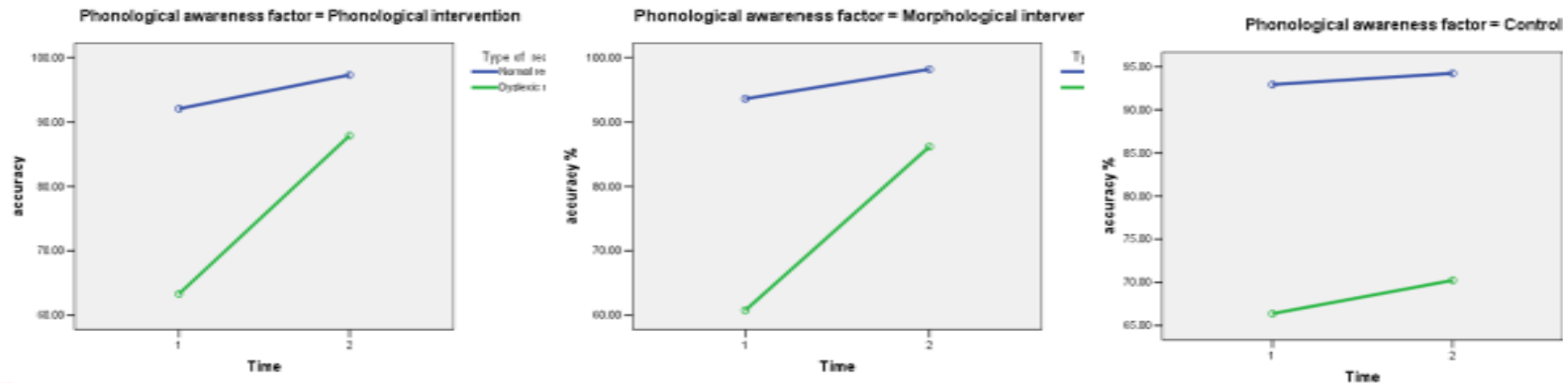
Intervention and Comparison group's Alphabetic Awareness on pretest and posttest

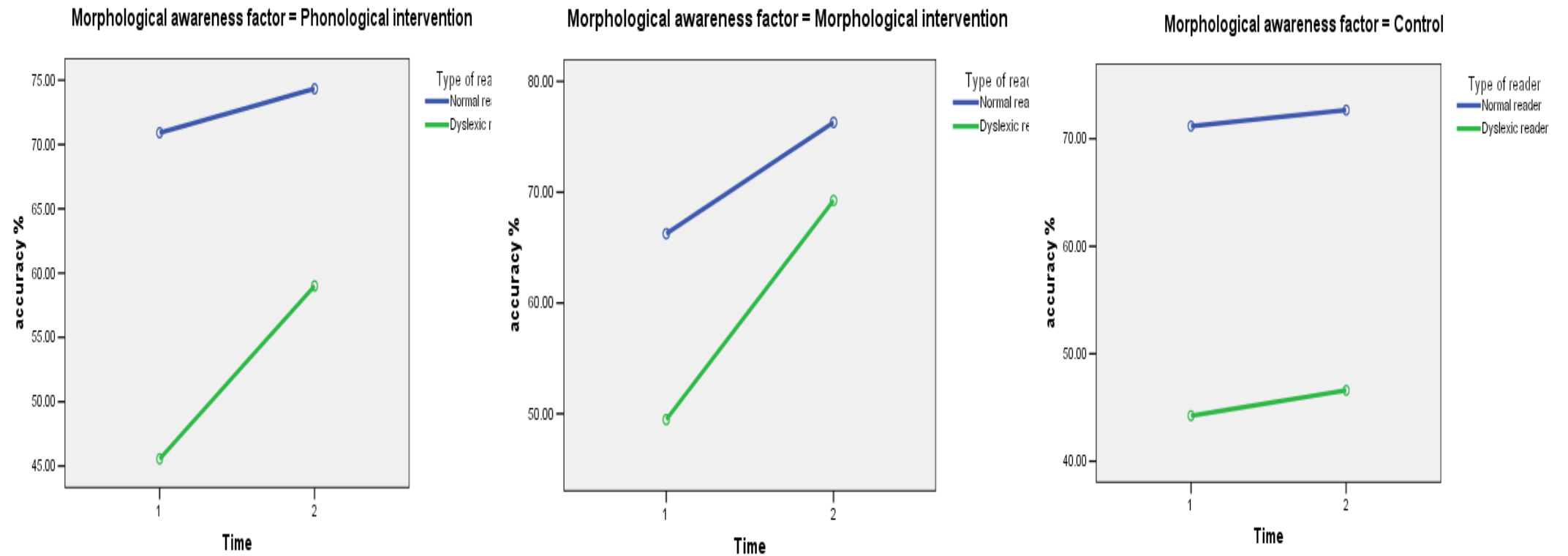
השפעה של התערבות בגיל בית הספר

Taha & Saiegh-Haddad (2016) *Journal of Psycholinguistic Research*

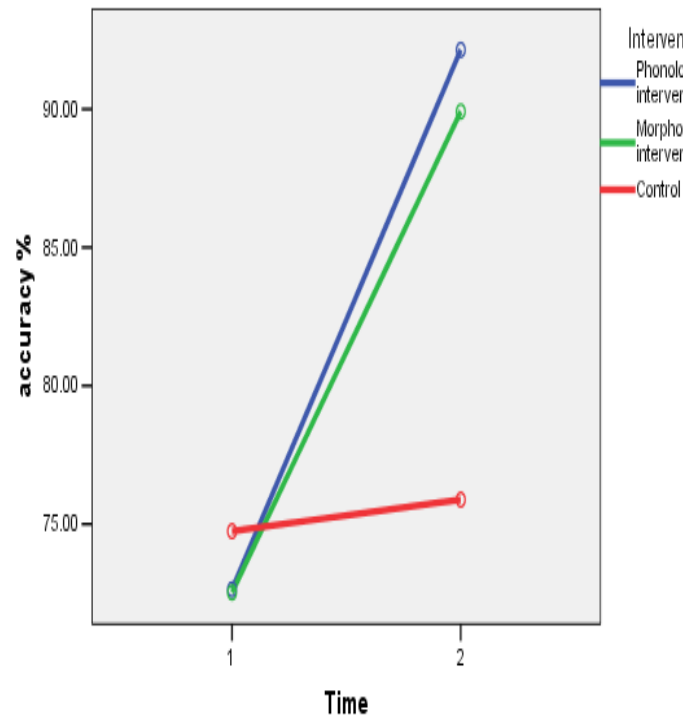
Interaction of intervention by time by group

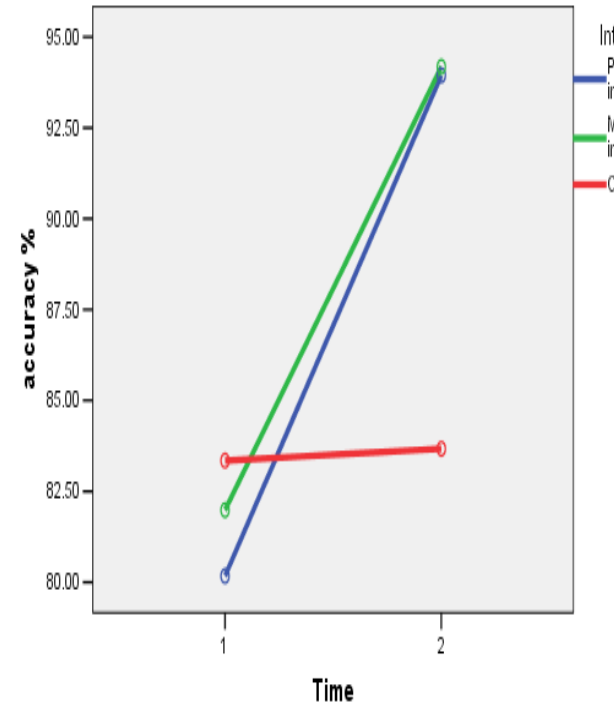
Interaction of intervention by time by group

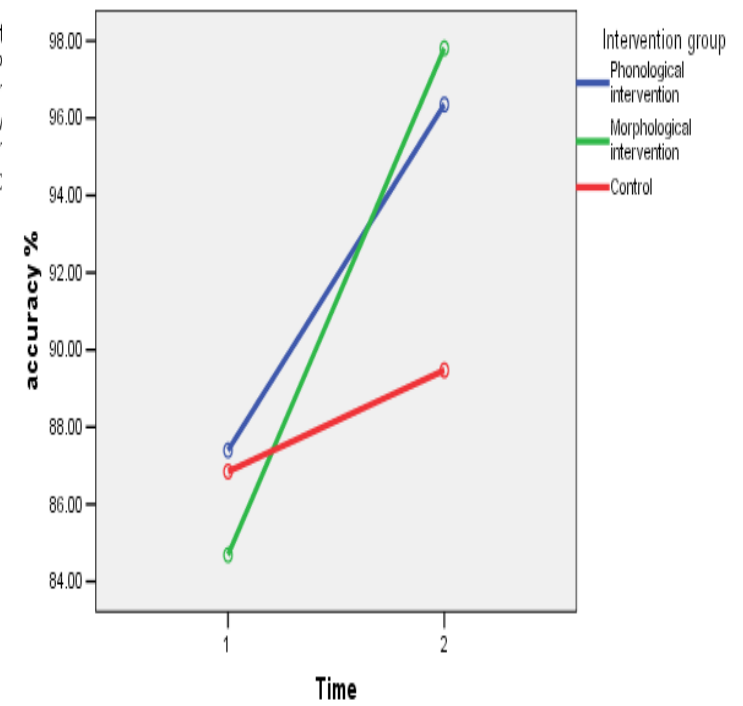
reading a vowel words= 2nd grade

reading a vowel words= 4th grade

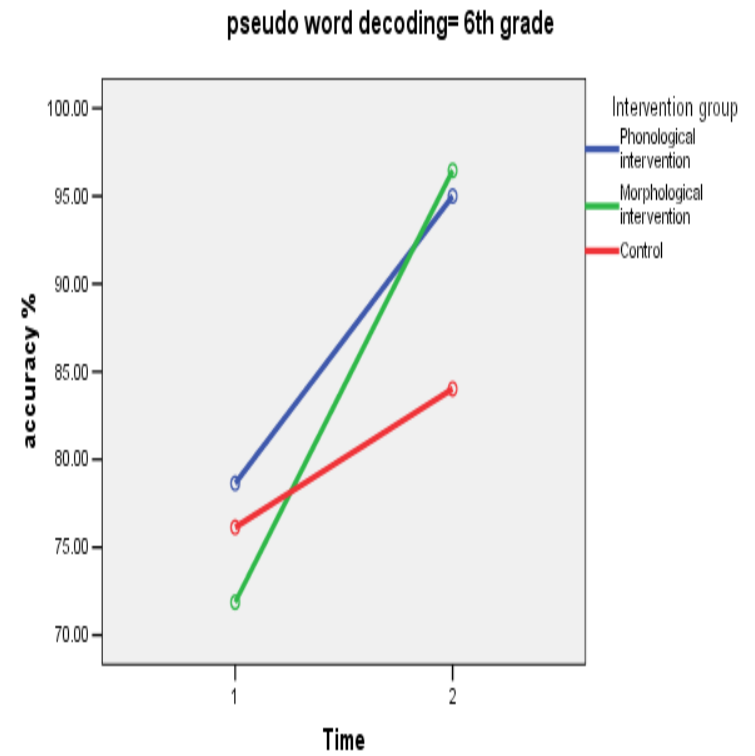
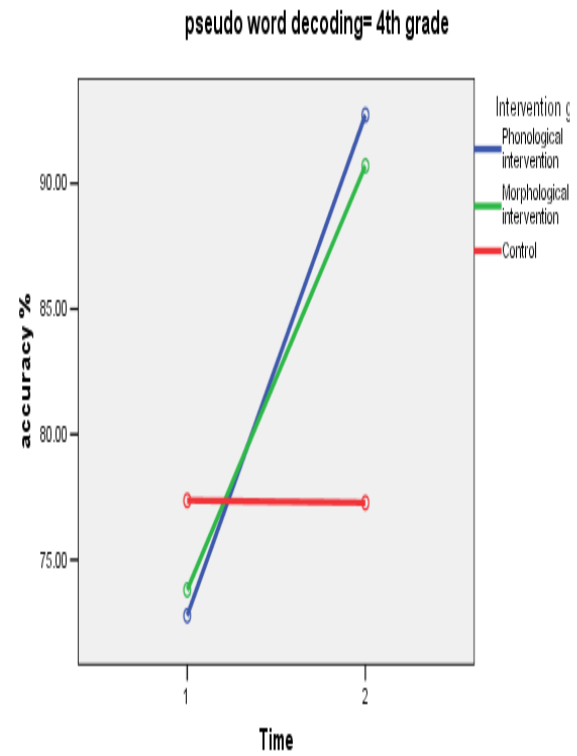
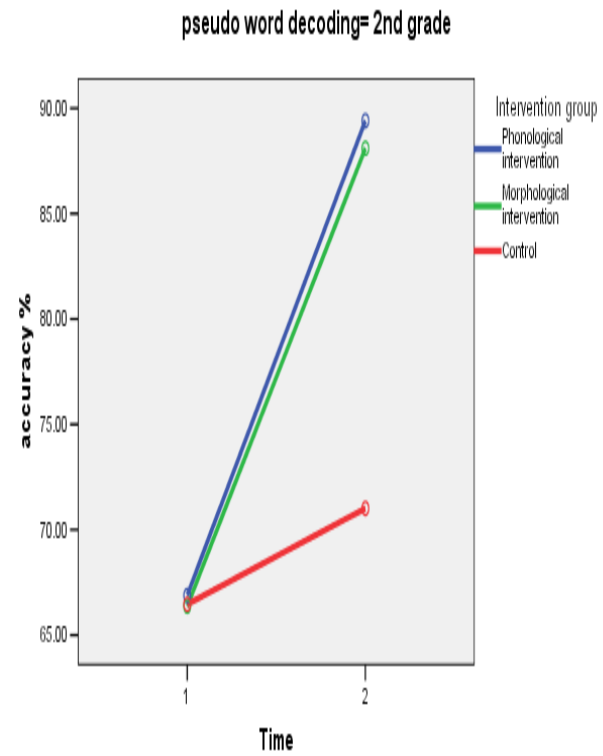

reading a vowel words= 6th grade

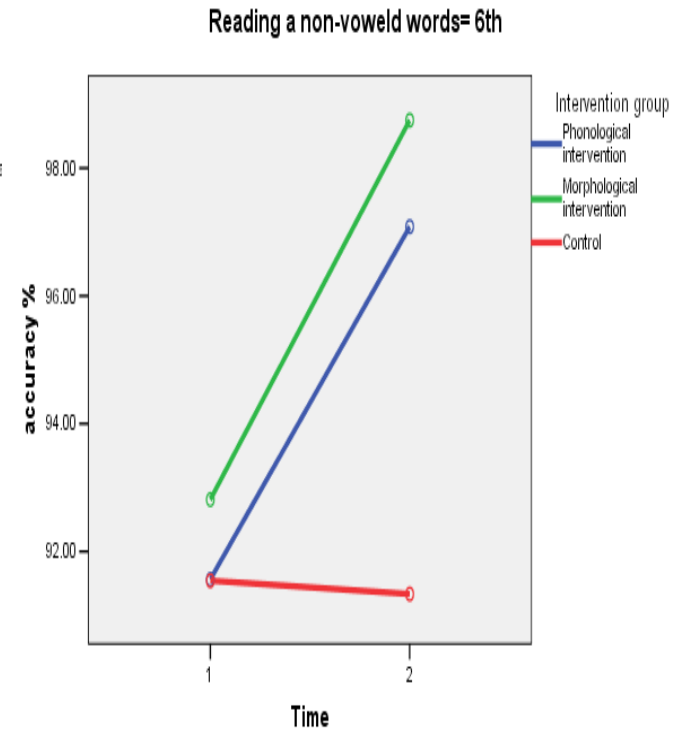
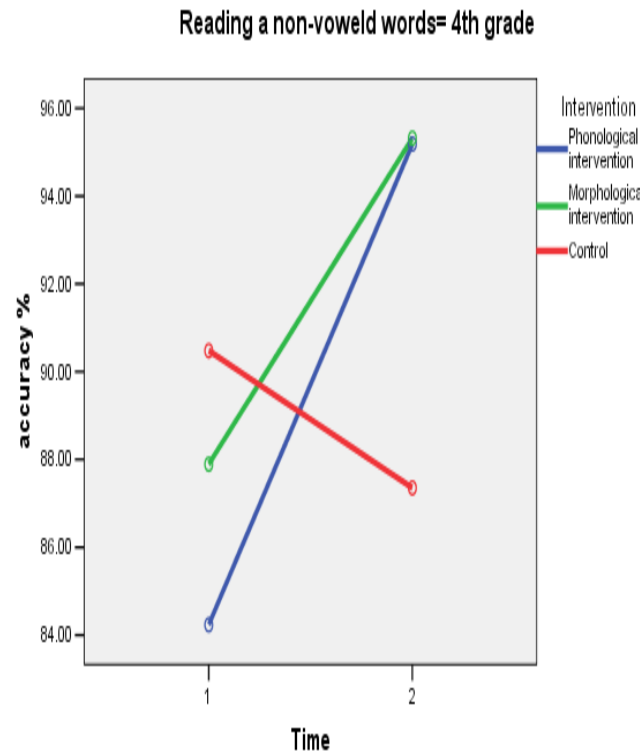
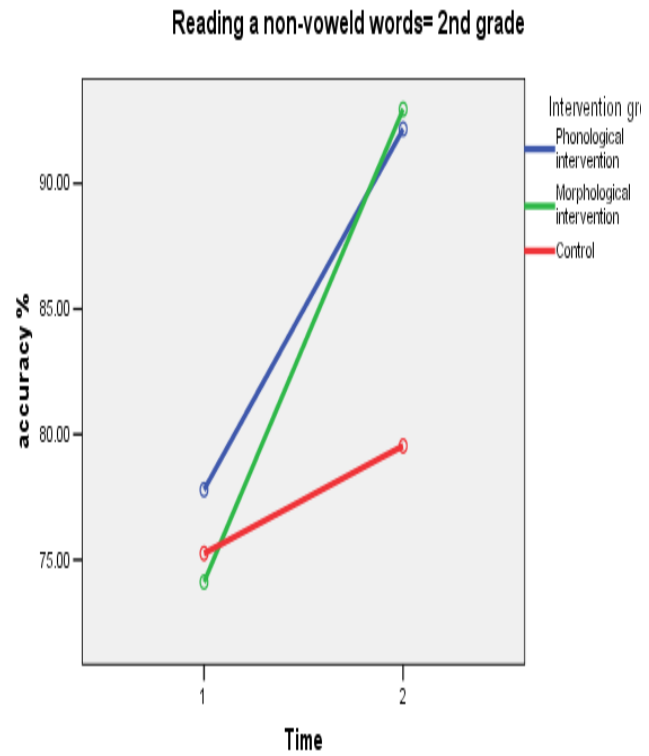
Interaction of intervention by time by grade

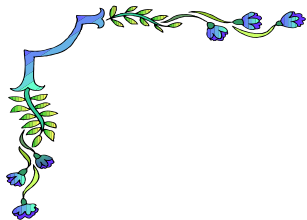
Interaction of intervention by time by grade

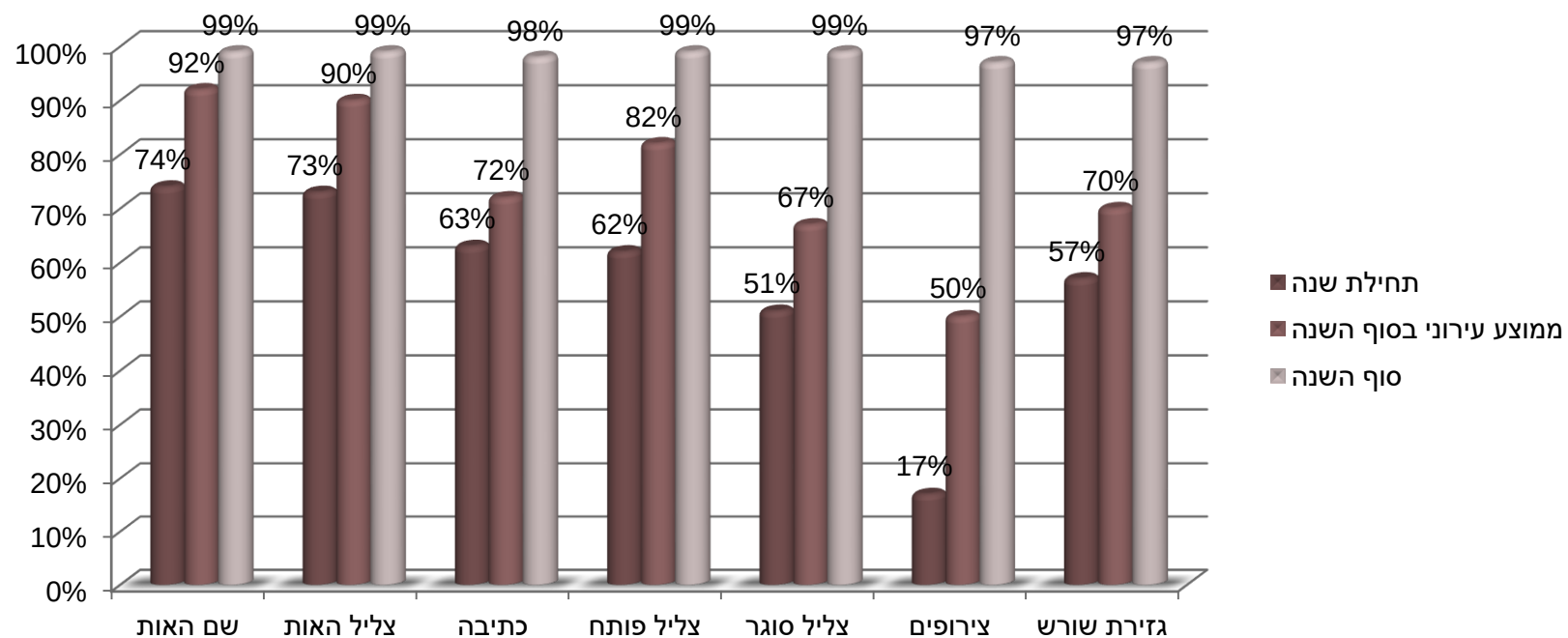
Interaction of intervention by time by grade

ממצאי התכנית- ידע אותיות, כתיבה, פונולוגיה ומורפולוגיה

אחוזי הצלחה בתחילת השנה, ממוצע עירוני בסוף השנה, וממוצע גני התכנית בסוף השנה

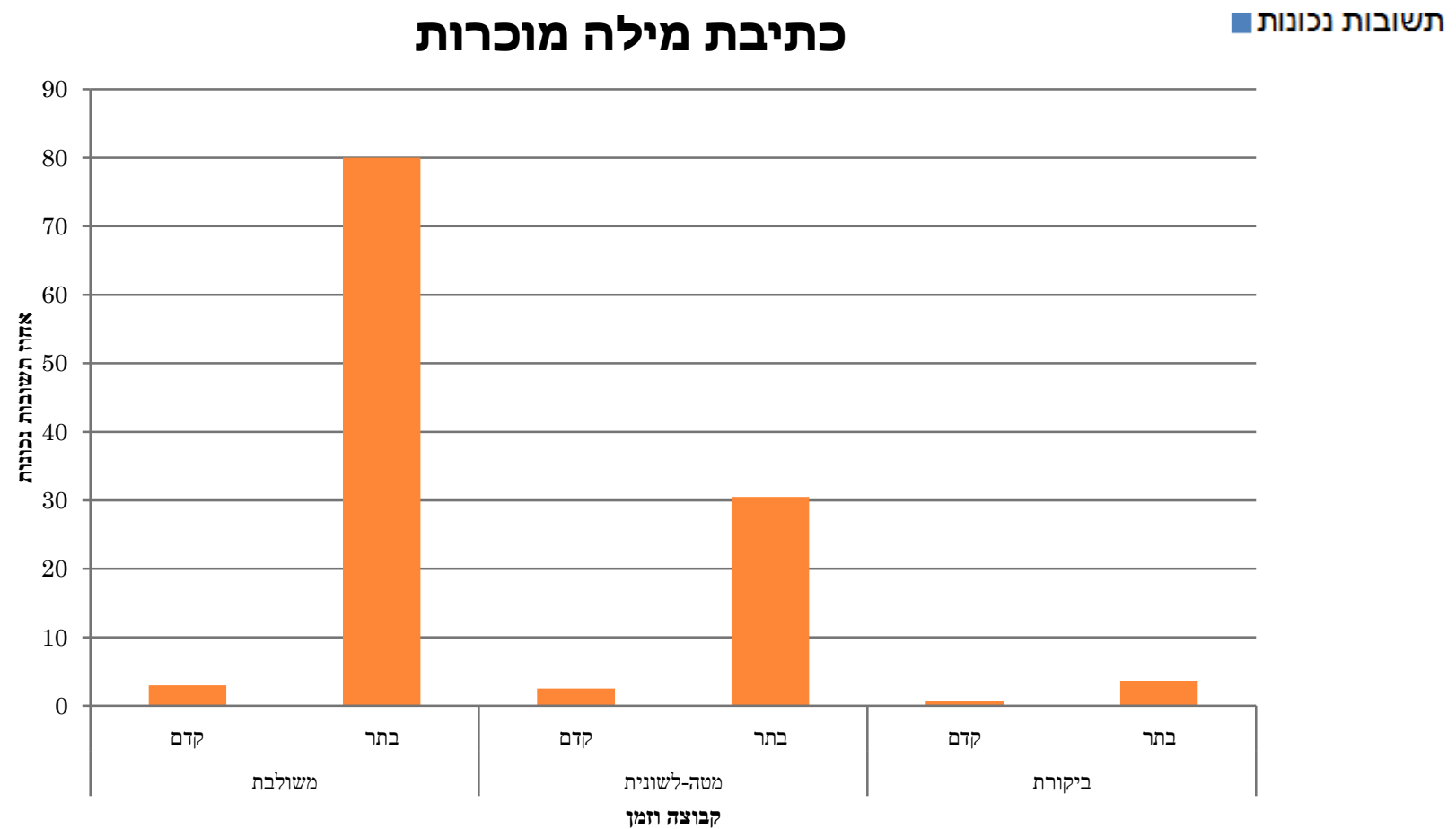

- אחוזי ההצלחה בתחילת השנה נקבעו על פי המבחנים שנערכו בתחילת הפרויקט.
- ממוצע עירוני בסוף השנה נקבע על פי אחוזי ההצלחה בגנים בעיר בשלוש השנים האחרונות.
- יעדים מצופים לסוף השנה נקבעו על פי תכני תכנית "חושבים שפה" המותאמת לצרכי הילדים בגנים השונים, בהלימה ליעדים הנדרשים במשרד החינוך (כמפורט במסמך המשרד, "תשתית לקראת קריאה וכתיבה").

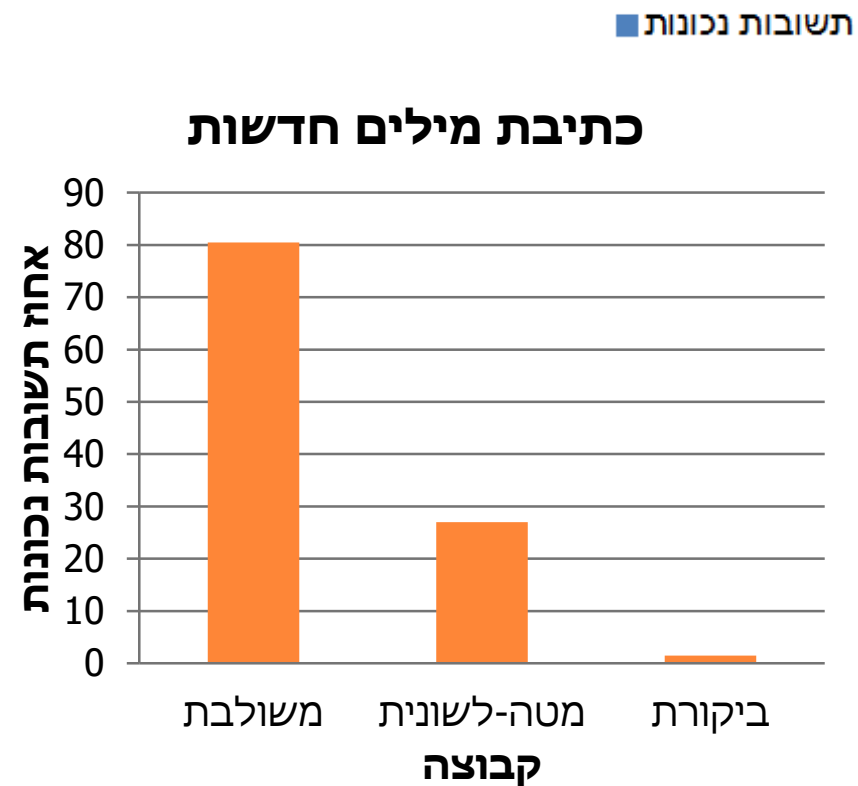
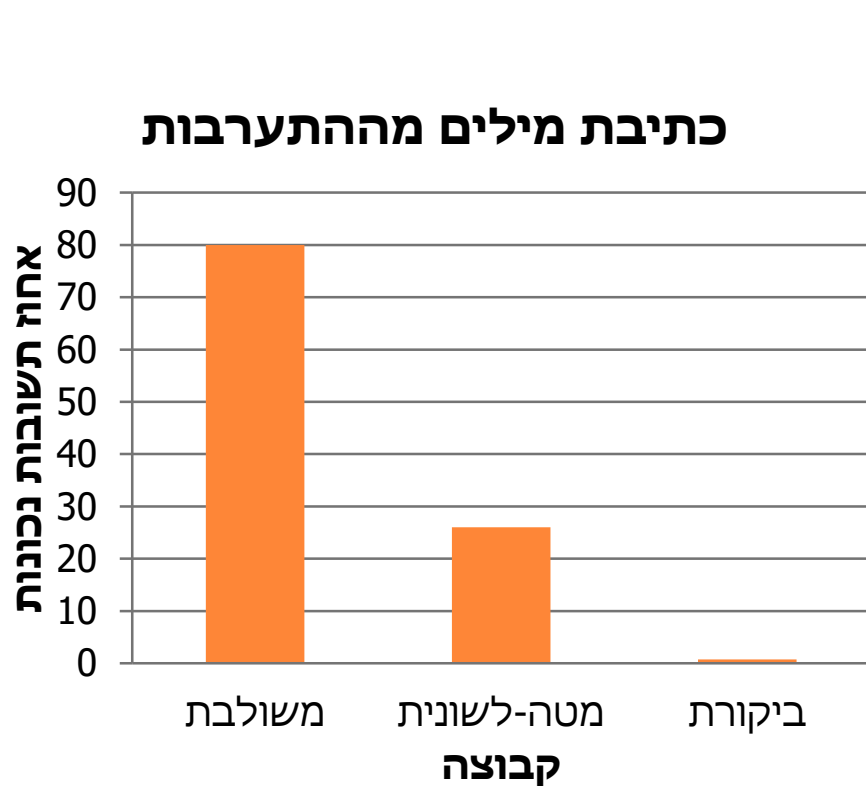
ממצאים - כתיב

ביקורת > מטה-לשונית > משולבת

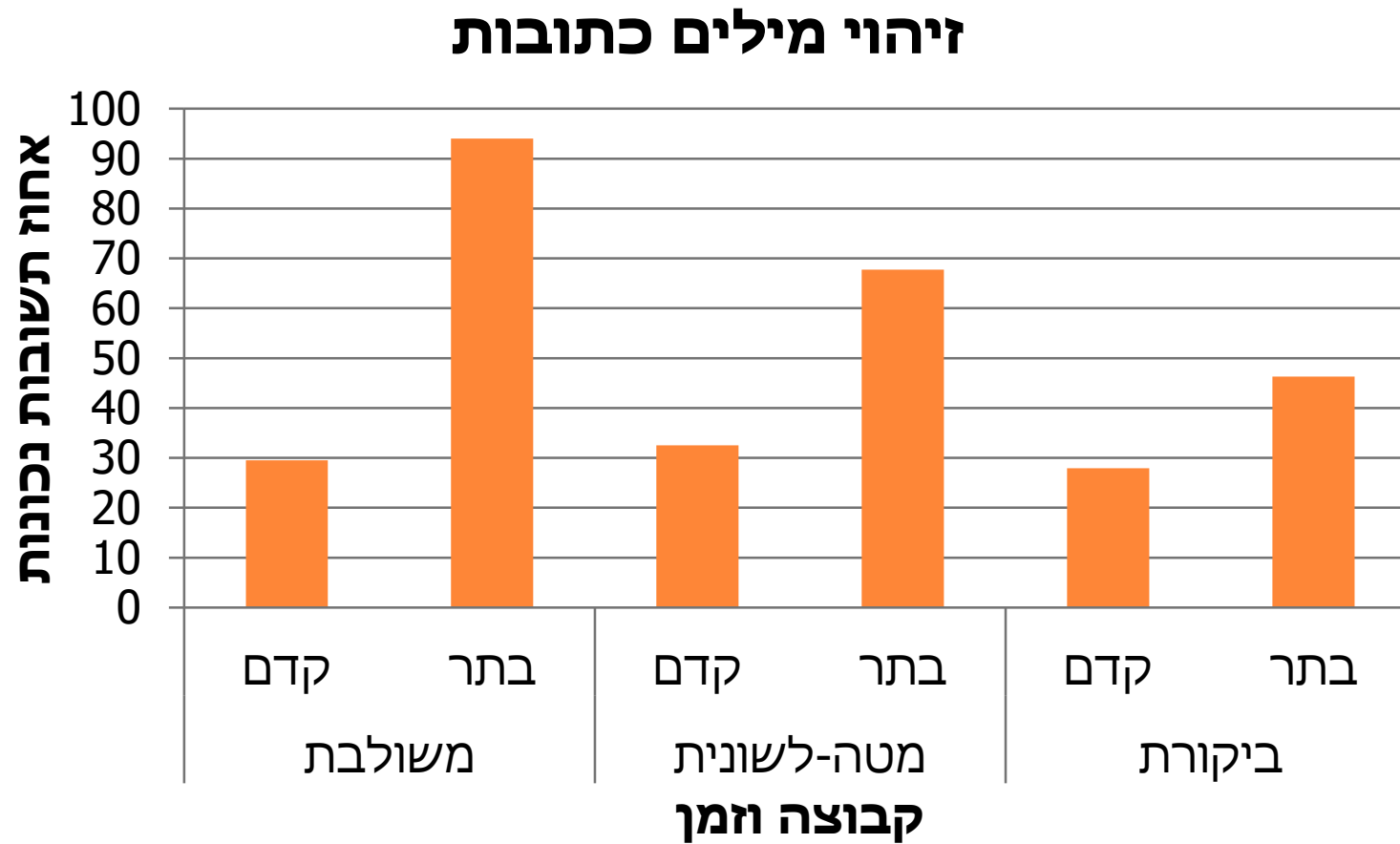
ממצאים - כתיב

נמצאה העברה לכתיבת מילים שלא נלמדו!

ביקורת > מטה-לשונית > משולבת

ממצאים - קריאה

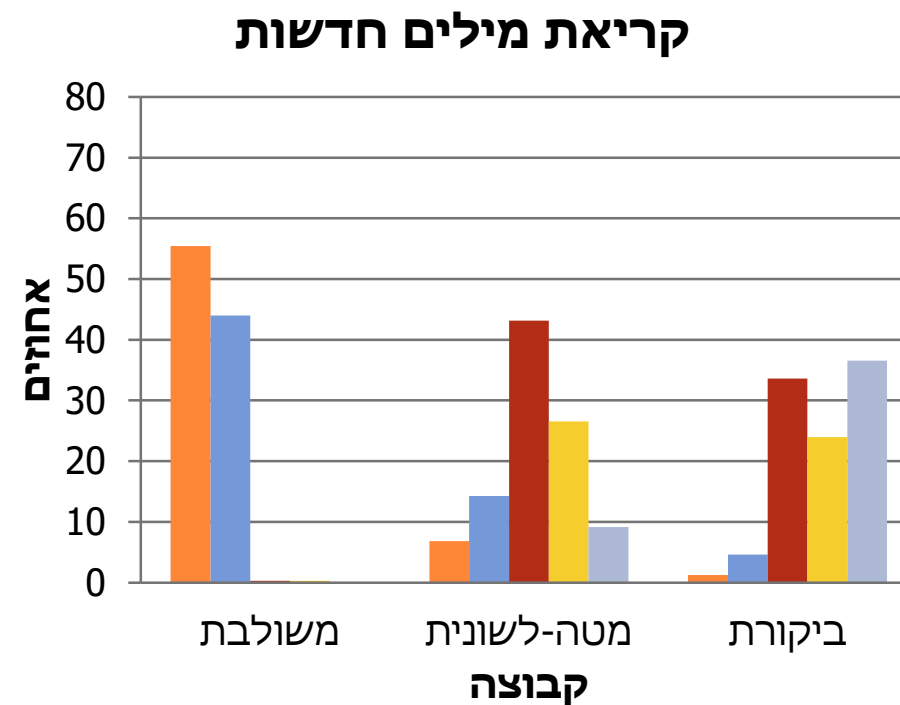
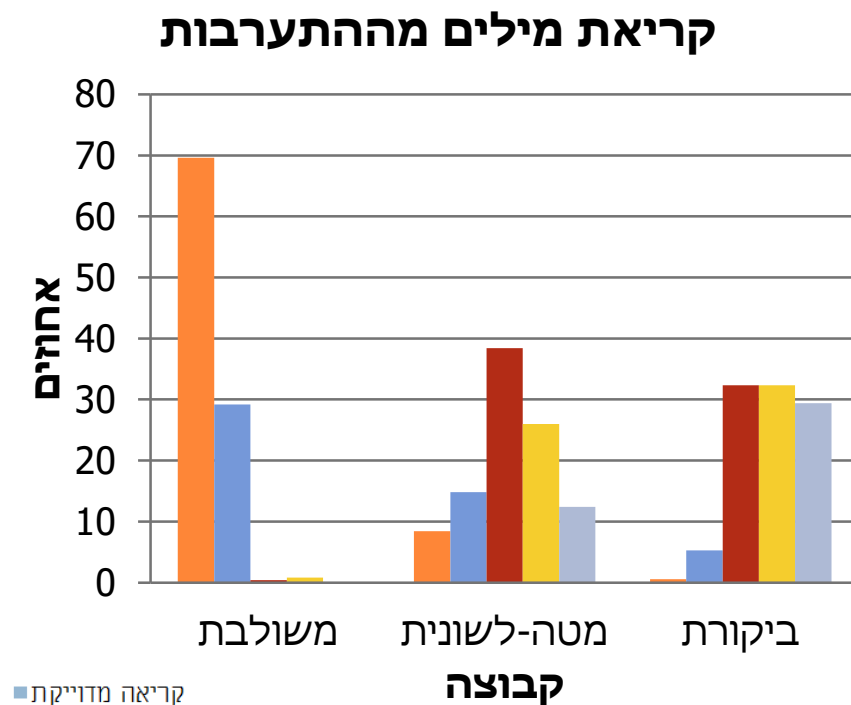

ביקורת > מטה-לשונית > משולבת

ממצאים - קריאה

נמצאה העברה לקריאה!

- קריאה מדויקת
- קריאה עיצורית
- שיום אותיות מלא
- שיום אותיות חלקי
- לא רלוונטי

ממצאים - שיח מטה-קוגניטיבי

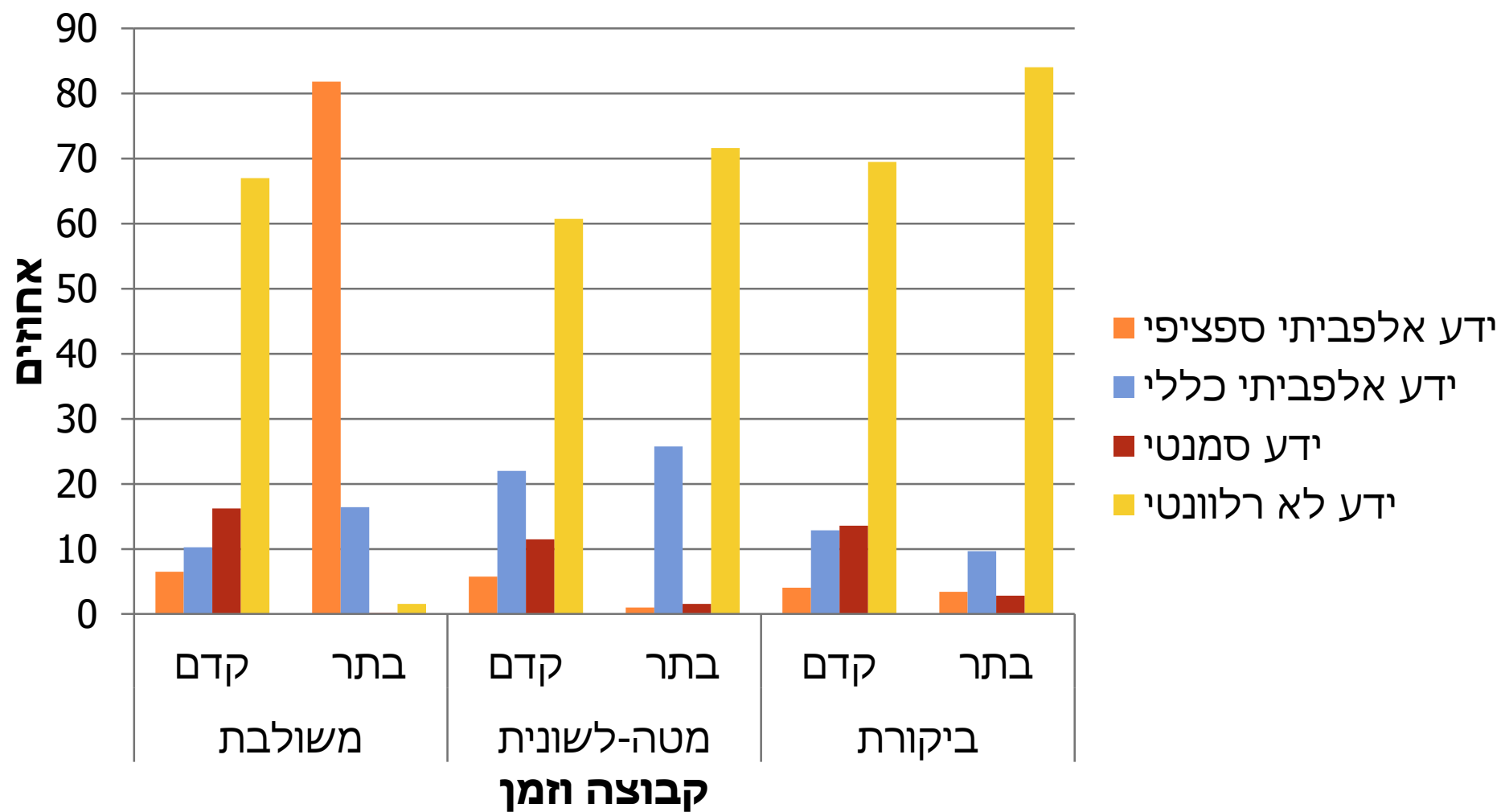
○ על מה חשבת/ מה עזר לך בזמן שכתבת? (Jacobs, 2004)

קבוצה משולבת	קבוצה מטה-לשונית	קבוצת ביקורת
"על גברת מצרפת".	"חשבתי על אותיות".	"לא יודע".
"הקשבתי לצלילים".	"שרתי את שיר ה-א"ב".	"על אימא שלי".
"שמעתי /ga/, כתבתי ג".	"אני כתבתי לבד, בלי עזרה".	ביחס למילה בת: "חשבתי על חברה שלי".
"שמעתי /o/, כתבתי ו".	"האותיות של השם שלי עזרו לי".	"כלום לא עזר לי".
		"העיפרון עזר לי".

ממצאים – שיח מטה-קוגניטיבי

שיח מטה-קוגניטיבי - כתיבה

לסיכום

- עבודה מטה-קוגניטיבית המשלבת מודעות מטה-לשונית משפרת את תהליך רכישת הכתיב, הן במילים שנלמדו והן במילים חדשות.
- הגדרת מטרת עבודה, תוך תכנון שלביה וביצוע בקרה במהלכה ובסופה, משקפת בעבור ילדי SLI את תהליך רכישת הכתיב.
- לימוד כתיב באמצעות מטה-קוגניציה ומטה-לשון מקדם את תהליך רכישת הקריאה.
- אימון בשיח מטה-קוגניטיבי מאפשר פיתוח של המודעות המטה-קוגניטיבית, כפי שהשתקף מתשובות הילדים בשאלון הרפלקטיבי ומהביצוע עצמו.
- חשוב לפתח מודעות מטה-קוגניטיבית בגן הילדים.
- המטה-קוגניציה היא תהליך חשוב בלמידה, ולכן חשוב לשלבה גם בתחומי דעת נוספים (Joseph, 2010; Erbas & Okur, 2012).

המחקר המוצע

- המחקר על התפתחות האוריינות בקרב ילדי גן דוברי ערבית בישראל מראה שני דברים מעניינים בנוסף להשפעה של המרחק הלשוני בין השפה המדוברת והסטנדרטית על התפתחות ניצני האוריינות.
- ממצא ראשון הוא שקיים רצף התפתחותי בין ניצני האוריינות בגן ובין התפתחותה של האוריינות בכיתה א' כך שאפשר לנבא הבדלים בין הילדים ברמת האוריינות בכיתה א מניצני האוריינות בגן, בנוסף לגיל ולמיצב (Saiegh-) Korat, Aram, Hassunah-Arafat, & Haddad, 2017.
- הממצא השני הוא שיכולות אורייניות בשפה המדוברת, כמו מודעות פונולוגית ומורפולוגית, מנבאות דיוק ושטף קריאה בשפה הסטנדרטית (Schiff & Saiegh-Haddad, 2018; סאיג-חדאד ושיף, 2016). זה ממצא חשוב במיוחד כי הוא מראה שאפשר לעזור לילדים לפתח את יכולות הקריאה שלהם בשפה הסטנדרטית על ידי טיפוח הכישורים המטא-לשוניים בשפה המדוברת.

מטרות המחקר

- מטרת המחקר הראשונה היא לבדוק את התפתחות היכולות האורייניות בקרב ילדי גן דוברי ערבית ממיצב נמוך.
- מטרת המחקר השנייה היא לבדוק את תרומתה של תוכנית התערבות מובנית שמטרתה לעזור לילדים אלה לפתח יכולות קוגניטיביות ולגשר על הפערים הלשוניים בין ערבית המדוברת לסטנדרטית:
- תוכנית ההתערבות תכלול שתי יכולות המסייעות לפיתוח יכולות אורייניות: מודעות מטה- לשונית ומודעות מטה-קוגניטיבית.
- ההתערבות תועבר ע"י הגננת בתוך מסגרת ששמה דגש על הילד ויכולותיו הקוגניטיביות והרגשיות וגם על המורה והיכולת שלה להתאים את הפעילויות השונות לילד הספיציפי.

מרכיבי התוכנית

- **ההתערבות תכלול את המרכיבים הבאים:**
- **הדרכה:** לכל גן, תיכנס מדריכה מקצועית שתפקידה ליווי הגן, הגננות והלומדים והנחייתם לקראת הטמעת תהליכי הוראה יעילה, העמקת הידע המקצועי. הגננות תיפגשנה אחת לשבוע בליווי המדריכה.
- **השתלמות לפני תחילת ההתערבות:** כל הגננות תשתתפנה בהשתלמות שתתקיים אחת לשבוע. בהשתלמות יילמדו תכנים תיאורטיים ומעשיים בתחום הוראת השפה והחשיבה. וכן, יושם דגש על פיתוח היבטים הוראתיים יעילים ולהעצמת הבנת חשיבותו של תהליך הוראה למידה יעיל.
- **שעת מודלינג שבועית:** בכל כיתת גן יינתן שיעור מודלינג שבועי. מטרת השיעור הנה הדגמה של התנהגויות הוראה יעילות ושילוב העקרונות שנלמדו באופן תיאורטי בהשתלמות ובהדרכות הלכה למעשה בפעילויות בגן.

תוכנית ושיטת עבודה

- המחקר יתבצע בארבעה שלבים:
- **שלב המחקר הקודם להתערבות:** בדיקת המודעות המטה-לשונית הומטה-קוגניטיבית וקשר עם אוריינות.
- **שלב הכשרת מדריכות מובילות:** השלב הזה יתמקד בגיבוש קבוצה קטנה של עשרה מורות מובילות שיקבלו הכשרה תיאורטית באוריינות ובמבנה השפה הערבית והכשרה פדגוגית ביישום תוכנית ההתערבות.
- **שלב הדרכת המורות וההתערבות:** בשלב זה הגננות המובילות בשיתוף פעולה עם החוקרות יקיימו קורס הדרכה ל 100- מורות (10 מורות כל אחת) שיתן את הרקע התיאורטי והפדגוגי לתוכנית ההתערבות והתנסות ודיון במטלות והכלים שישמשו ליישום התוכנית בגן. הקורס ילווה ביישום התוכנית בגנים השונים עם ליווי, פיקוח ותמיכה של הגננות המובילות. ההתערבות תתבצע בקבוצות קטנות (3-5 ילדים כל קבוצה) במשך תקופה של ששה חודשים פעמיים בשבוע (48 מפגשים) במשך חצי שעה כל מפגש.
- **שלב המחקר לאחר ההתערבות:** בשלב זה הילדים יבחנו עוד פעם בכל המבחנים שנערכו בשלב הראשון. הניתוח בשלב זה יתמקד בבדיקת ההשפעה של תוכנית ההתערבות תוך השוואת הביצועים של הילדים לפני ואחרי ההתערבות בשתי הקבוצות: קבוצת המחקר וקבוצת הביקורת.

מדגם

• מדגם

- במחקר ישתתפו 120 גנים ו- 1800 ילדים ממיצב סוציו-אקונומי בינוני-נמוך באזור הצפון בארץ, מחולקים לשתי קבוצות: קבוצת מחקר וקבוצת ביקורת. קבוצה המחקר תכלול 100 גנים ו- 1500 ילדים (100 גן * 15 ילד) וקבוצת הביקורת תכלול 20 גנים ו- 300 ילדים (20 גנים * 15 ילד).

- בהתיעצות עם פרופ רוני הינקין מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, מומחית לדיאלקטים ערביים בארץ, הילדים יודגמו מחמשת הדיאלקטים העיקריים המדוברים בצפון הארץ:

- הלהג הצפוני בדוי כמו ואדי סללאמה או בסמת טבעון
- הלהג הצפוני עירוני כמו נצרת
- הלהג הצפוני כפרי כמו סחנין
- הלהג הדרוזי כמו דאלית- אלכרמל או עוסופיא
- הלהג של המשולש הצפוני כמו אום אלפחם

השלכות פדגוגיות

- פיתוח כלים ויישום דרכי התערבות מבוססות מחקר (evidence based) על-ידי הגננות, תוך בחינת האפקטיביות שלהם במחקר מלווה.
- גיבוש תוכנית הדרכה לגננות.
- הכשרת מדריכות מובילות שיכולות לשמש כמנחות מקצועיות על מנת לסייע בהטמעת התכנית לאחר תום המחקר.
- כל זה ע"י תוכנית שתבנה לשפה הערבית באופן ספיציפי ותקח בחשבון את כל המאפיינים הלשוניים של השפה ובעיקר את הדיגלוסיה שעומדת במרכז ההתפתחות האוריינית של ילדים דוברי ערבית כשפת אם.

הכנות לקראת פיתוח המטלות

- ניתוח של הלקסיקון של ספורי ספריית אל-פאנוס:
- מספר סיפורים : 68 סיפור (משנת 2013 לילדי גו חובה וטרומ חובה)
- שם התוכנה: **CPA**- Child phonology Analyzer
- מספר מלים בקורפוס: 20617 תמניות
- ניתוח לפי: תדירות בקורפוס, חלקי מילה (פועל, שם עצם, שם תואר, מילת פונקציה, וכו), מרחק מהשפה המדוברת (זהה, חופף, שונה)

תחומי בדיקה והתערבות

1. מיומיונות שפה

א- מיומנויות שפה גבוהות:

- **אוצר מלים:** המטלות נבנו לפי הלקסיקון של ספריית אל-פאנוס (המקבילה לספריית פיגמה בעברית).
- הבנה (מילה ובחירת תמונה מתוך ארבע תמונות)
- הפקה (הפקת מילה לפי תמונה).
- **יכולות תחביריות:**
- חזרה על משפטים: המטלה בודקת סוגים שונים של משפטים שעולים בהדרגה בקושי (משפט פשוט, משפט חיבור, משפט שאלה, משפט מורכב עם משפטי זיקה וכו'),
- חיבור משפטים: שני משפטים שהילדים יתבקשו לחבר ביחד, כמו הילד בוכה, הילד לא מוצא את אמא שלו=הילד בוכה כי הוא לא מוצא את אמא שלו.
- **יכולות נרטיביות:** מבנה מקרו ומיקרו (נשתמש בשני נרטיבים שפותחו במסגרת מחקר אירופי COST ACTION ונבדק בערבית לבנונים גם. נבדוק את מבנה הנרטיב שהילדים יפיקו ואת העושר הלשוני של השפה שלהם לפי אורך טקסט, אורך מבע, גיוון לקסיקלי, ויחס תמנית לתבנית.

תחומי בדיקה והתערבות

א- מיומנויות שפה נמוכות:

- **ייצוג פונולוגי:**

- מבחן אבחנה שמיעתית: המבחן עושה שימוש במילות תפל והוא יתיחס לאורך המילה (מהברה אחת עד שלוש הברות) ולפונמות שלא נמצאות בשימוש בדיאלקטים השונים בצפון. הילדים יתבקשו להחליט אם זוגות מילות התפל זהות או לא.

- מבחן חזרה על מלות תפל : המבחן פותח ע"י הסטודנטית עולא גאוי-דקואר ונבדק עם ילדי גן.

- **שליפה לקסיקלית:**

- שיום מהיר: צבעים, אובייקטים, מספרים

- שטף לקסיקלי: קטיגוריה סמנטית (נספור בנפרד את הפריטים ב 15 שניות הראשונות וה 45 שניות האחרונות), צליל פותח (4 צלילים: שניים נמצאים בדיאלקט ועוד שניים שלא נמצאים בדיאלקט של הילד)

תחומי בדיקה והתערבות

מיומנויות מטא-לשוניות:

- **מודעות פונולוגית:** שיפוט חריזה, השמטת הברה, השמטת צליל פותח, השמטת צליל סוגר.
- המטלות מתייחסות באופן סיסטמטי למרחק של המילה משפת הדיבור ומשתמשות בתמונות. הילד יתבקש להפיק את המילה שבתמונה לפני שהוא עושה את המניפולציה הפונולוגית ויבדק הקשר בין ייצוג פונולוגי ומודעות פונולוגית.
- **מודעות מורפולוגית (הטייה וגזירה):**
  - אנלוגיה לפי הטייה ותבנית
  - השלמת משפטים (לבדיקת יכולות מורפולוגיות הטיות)
  - קשרים בין מלים בשורש word relatedness

תחומי בדיקה והתערבות

מיומנויות קוגניטיביות :

- אנטלגנציה לא-מילולית
- זכרון טווח קצר וזכרון עבודה

מיומנויות מטא-קוגניטיביות:

אינהיביציה

זיכרון עבודה

גמישות

תכנון

בקרה

תחומי בדיקה והתערבות

2.ניצני אוריינות

- ידע אותיות: צורה, שם, צליל
- קידוד מלים: 5 מלים פשוטות מבנה CVC ותנועה ארוכה שמיוצגת ע"י אות לא ניקוד
- כתיב מומצא: 5 מלים פשוטות מבנה CVC ותנועה ארוכה שמיוצגת ע"י אות לא ניקוד

1.

איזור/להג	איזורים	מדריכות
צפוני עירוני	תרשיחא, נצרת, כפר יאסיף, שפרעם, חיפה, עכו	נרימאן הינדי: עכו, חינוך, דוקטור הנאדי אבו-אחמד:נצרת, חינוך, דוקטור לינא חאג': נצרת, הפרעות, דוקטורנטית חנאן נאסר: נצרת, הפרעות, תואר שני עולא ג'אווי: תרשיחא, חינוך, דוקטורנטית חנין קופטי-דיאב: חיפה, הפרעות, דוקטורנטית
צפוני כפרי	מגד אל כרום, דיר אל אסד, עראבה, סכנין, נחף, דיר חנא, כוכב אבו להיגא	רנדה איוב, נחף, הפרעות, תואר שני ח'ולוד סכס: אבו סנאן, הפרעות, תואר שני רנא חדיד: מעליא, הפרעות, תואר שני סלוא חניף-הדהוד: שעב, הפרעות, תואר שני
להג דרוזי	מג'אר, חורפיש, גת, יאנוח, עוספיא, דליית אל כרמל	ענאן דאהר, מגאר, הפרעות, תואר שני
משולש צפוני	אום אלפחם, קלנסוה, עארה, ערערה, כפר קרע, באקה גרביה	מרווה מחאמיד: אום אלפחם, הפרעות, תואר שני שאדיה מחאג'נה: אום אלפחם, הפרעות, תואר שני נאילה אבו שקארה: אום אלפחם, חינוך, דוקטורנטית
להג בדואי	ואדי סלאמה	עאדה נעים, ואדי סלאמה, חינוך, תואר שני

הדרכת גננות

- שני ימים מרוכזים:
  - התפתחות שפה ואוריינות: דגש על השפה הערבית והדיגלוסיה
  - התערבות מטא לשונית ומטא קוגניטיבית בגן: דגש על התאמת משימה לילד
- התפצלות ל 4 קבוצות אזוריות: 6 מפגשים פעם בחודש
  - מודעות מטא קוגניטיבית
  - תפקודים ניהוליים
  - מודעות פונולוגית: ייצוג פונולוגי ומניפולציות פונולוגיות לאור הדיגלוסיה
  - ידע אותיות: צורה, שם, צליל
  - התאמה גרפו-פונמית
  - מודעות מורפולוגית: הטייה וגזירה
  - לספר סיפור: מבנה מקרו ומיקרו
  - פיתוח יכולת הבעה
  - כתיב מומצא וקידוד מלים פשוטות
  - מודעות תחבירית

התערבות

- 6 חודשים; 20 שבועות: כל חודש נושא התערבות ומוקד של ההדרכה
- כל מדריכה מבקרת בגן פעם כל שבועיים (שני גנים ביום: 2 שעות כל גן: מודלינג, תצפית, דיון)
- ישיבה של המדריכה עם הגננות בגנים שהיא מבקרת פעם בחודש (אחרי כל 2 ביקורים)
- ישיבה של כל צוות המדריכות עם החוקרות פעם בחודש.